

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

ԱՉԱՑ ՄԱՅԵՆԱՇԱՐ

ԹԻՒ Յ

Հ Ա Յ Գ Ո Յ Ժ

ԱՇԽԱՐԱՆՔ ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ

ԳՐԵՑ ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԱԳՈՒԺԵՑ

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

32ր

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՑ

Կ. Խ. Պ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ ԵՂՂԱՐՔ

3477

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՅՊԱԳՐ. Ս. ԱՍԱՏՈՒՐԵԱՆ

1908

Տե՛ս, Տէր, զի նեղեալ եմ. ոսկերք իմ խռովեցան,
սիրտ իմ գելաւ յիս և ես գտայ դառնացեալ. արտա-
քուստ անժառանգեաց զիս սուր, որպէս և մահ՝ ի ներ-
քուստ:

Լուարո՛ւք, լուարո՛ւք զայս՝ զի ես հեծեմ, հառա-
չեմ և ոչ ոք է որ մխիթարէ զիս, ... ո՛վ Տէր, դու
արարեր զօրն զայն և դու կոչեցեր զժամանակն զայն,
և ևեղեւ ինձ վա՛յ վա՛յ:

Ձե՛զ ասեմ, ձե՛զ ասեմ, ո՛վ անցաւորք ճանապար-
հաց. դարձայք՝ հայեցարուք և տեսէք թէ իցե՛ն երբէք
ցաւք ըստ ցաւոց լեալ՝ որք ՚ի իմ հասին...:

Ողբ Երեմիայի Ա. ԳԼ.

ՀԱՅԳՈՅԺ

ԱՇԽԱՐԱՆՔ

ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ

ՈՂՐԱՄ՝ զքեզ, Հայոց աշխարհ, զի քո կեանք ողբերգութիւնն է. ամեն դար և ժամանակ երբ աղէտներ զքեզ պատեցին, դու միտ աղէտներուդ հետ յի ողբերգու ծնար. քո առաջին ողբերգուն Մովսէս Խորենացին է, որ հազար երկերիւր ամ յառաջ ուժգին ողբաց զքեզ, մինչ վերացաւ գլխէդ Արշակունի թագ, մինչ ջախջախեցաւ իշխանութեանդ դաւազան, նսեմաշաւ քո փառք, կորեաւ ազատութիւնդ, և դու տիրական բարձրութենէդ խոնարհելով իջեր ծառայական ՚ի սարկութիւն. դու որ քան զհիւսիսականս վահագոյն կը դնէիր քո դահր:

Յայն օրէն անկար դու ուժգնապէս երբ խօլամբս նախարարք զԱրշակունի թագն դաւեցին, երբ Վեստ Սարգիս և ժառնիչ կիրակոս՝ Անուոյ ազատ բանալին նենգութեամբ Յունական կայսրութեան յանձնեցին.

1000

1000

1000

Հայաստանի Կաթոլիկոս և
Արմենիա 182

Հայ Գույշի Գեղարանի Գրքեր

ԱԶԱՏՄԱՏԵՆԱՇԱՐ

Թիի 6

Հ Ա Յ Գ Ո Յ Ժ

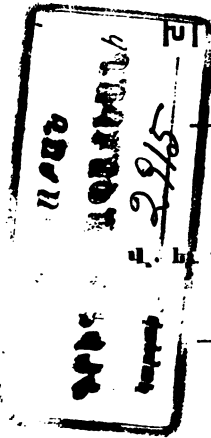

ԱՇԽԱՐԱՆՔ

ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ

Գրեց եւ ԱՇԽԱՐՀԱԳՈՒԹԵՑ

ԽԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ

Կ. Է. Գ. ԶԱՐԿԱՐԵԱՆ ԵՂԱՍԻՔ

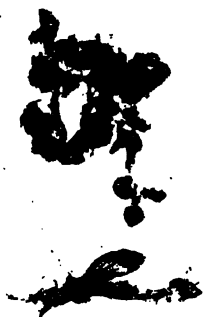
Կ. ԳՈՂԻՍ

ՏԳԱԳՐ. Յ. ԱՍԱՑՈՒՐԵԱՆ

1908

UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES

Grand
L. B. C. C.
1911
1912

ԱՌ ՈՂԲԱԿԻՑԴ ԻՄ
ՀԱՅՈՅ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ

Մտերիմ հայրենակից

Պ. Համբարձում Աճեմեան

Դու մինչ կայտառ ու ծաղկահարակ երիտա՝
տարդ ես՝ հրճուանք և ուրախութիւն կր սիրես ,
երգ և հարսանեաց պար կր սիրես, ո՛հ, ես զքեզ
.յոզք և 'ի լազ կր հրաւիրեմ. Հայոց աշխարհին
վերայ. Կր ճանաչեմ ազնիւ ոգիդ, որ թէ՛ 'ի
խինդ և թէ՛ 'ի լազ միապէս զգայուն եմ այդ
եւս մի նշանակ կր համարիմ ես՝ թէ ոգիդ կեն-
դանի է, և դու Հայուն անզգայ գաւառից ես :
Հայոց աշխարհ կուլայ, ես և դու Բիւզանդիոնէն
ինչպէս 'ի մօտոյ կր լսենք նոցա կոծն ու կեկան,
պէտք է լալակից ու վշտակից լինինք, զի նոյն
հայրենեաց պանդուխտ որդիքներն եմք :

Գիտես դու և կր յիշես թէ անցեալ տարւոյն
'ի վերջ՝ ես զՎան ՎԱՆԳՈՅԺՈՎ օղբացի, մինչ թա-
գուցեալ կրակն միայն զՎան վառեց. այդ կրա-
կին հետ արիւն և այլ սոսկայի աղէտներ չկային,
այլ միայն Վանեցւոց կեանք և ստացուածք հուր
ճարակելով մոխիր դարձուց : Եւ ի՞նչ պէտք էր
սուր և արիւն . միթէ ժողովուրդն իւր չքաւա-
րութենէն ինքնին անարիւն և անսուր չի՞ չքա-
նար :

Յո՛ւշ բեր, Վասպուրական գաւառի շինական
ժողովրդոց յորդօր կը կարդայի, որ Վանայ կրա՝

կին վերայ ջուր լեցնեն, և օգնեն դժբաղդ վանեցուց. ես չէի գիտեր և չէի գուշակեր որ վանայ կրակէն յետոյ պիտի ելնէր ուրիշ պատուհասիչ Մարական կրակ մը. որ քան զԲաբելոնի բողոք ծաւալելոյ՝ բոլոր վասպուրական այժխարհն դժոխային հրով ծախէր, Հայոց գեղերն ու աւաններ քանդէր և աւերէր, Բագրեւանդայ գաւառի ժողովուրդ. իսպառ կոտորէր, Հայոց այխարհի վանքեր, եկեղեցիներ և ամեն նուիրական վայրեր պղծէր և ապականէր, Հայոց տնասէր կիներ, գեղադէմ հարսներ և կոյսեր գազանային վայրագութեամբ յլկէր, և յատն եւս յափրոյտակելով գերեմարէր, և այլ անյուր անօրինակ ոճիրներ գործէր և ահռելի աղէտներ բերէր Հայոց այխարհին վերայ :

Վասն այդորի՛ ես արգ մոռցայ զՎան և ըզՎԱՆԳՈՅԺՆ. արդ կ'սկսիմ ՀԱՅԳՈՅԺՈՎԱ ողբայ մեր հայրենեաց համատարած աղէտներ, զորս վայրագ խուժերուն ձեռքէն կրեց Հայոց անտէր ժողովուրդ. Յաւ է ինչ որ բաւական չեղայ Վասն պուրական այխարհին, բարձր Հայոց, Բասենոյ, Բագրեւանդայ գաւառին և Մշոյ այխարհին արդի վերահաս յարեաց հազար բիւր աղէտներուն նկարագիրը բովանդակ հանել: Միթէ հնամբ է, որ միայն հոգևով տեսնեմ կամ գուժատու յրեւրով չափեմ մեր հայրենեաց նորաքանդ աւերակներ :

Այլ ինչպէս ըզգակաթ կը լինէր Վահան Գողթնացին մինչ Բաբելոնի գերութեան չղթայն կաշկանդել էր զինքն, նա կը գոչէր և կը պաղատէր

առ Ամիրապետան. « ԱՐՁԱԿԵՑԷ՛Ք ՈՐ ՏԵՍԱՆԵՄ
 ՉՈՐՉԱՓՈՒԻՒԻՒՆ, ԱԻԵՐԱԾՈՅՆ ԵՐԿՐԻՆ ԻՄՈՅ
 ՀՈՅՐԵՆՆԵԱՅ », Ո՛հ, ես էլ նոյն բղձով կը փափա-
 գիմ. որ միանգամ արձակվիմ այս պանդխտու-
 թեան չգթայէն, երթամ ոտքովս շրջիմ և աչքովս
 տեսնեմ մեր աւերած աշխարհ, և թէ լամ՝ թող
 արտասուքս այն կարմիր հողոյն վերայ կաթի-
 ուր կոտորուեցան Հայեր և ուր թափեցաւ ան-
 մեղ մանուկներուն և անրիժ կոյսերուն արիւնը :
 Եւ դու ինձ հետ գոչէ, որ սիրահար ես հայրենի
 ազատութեան : Ո՛վ անպարտ դո՛հերու հրաշա-
 գործ արիւն, արդեօք Հայոց մեռեալ ու մոխ-
 րացեալ հողերուն նոր կենդանութիւն պիտի
 տամ :

Չվարանինք սակայն և ողբերով չյուսահա-
 տինք. Երկնից գթութեան և ողորմութեան հո-
 սանքներ անսպառ են. այն որ երբեմն Բարիլոնի
 դաշտին մէջ ցրուած անյոյս ժողովուրդին ցամ-
 քած ոսկորներուն վերայ ցօղեց և իսկոյն գերեզ-
 մանի դաշտավայրը կենդանութեամբ կանաչա-
 ցաւ, օր մի եւս Երկինք այդ կենդանարար ցօղ
 Հայոց դաշտերուն վերայ կը ցօղէ. դու կը տես-
 նես թէ ի՞նչպէս Հայոց աշխարհն եւս կը վերածնի
 հրաշիւք : Միայն թէ մեք աննկուն արիութեամբ
 գործենք և Աստուած մեր օգնականն է :

Իսկ դու, ազնիւ բարեկամ, իմ փոքրիկ եր-
 կոյս փոքրիկ Մեկենաս, դարձեալ ձեր անուան
 կրնուիրեմ ՀՈՅՐՈՅԺօ որ Հայոց աշխարհի աշ-
 խարանքն է, ինչպէս արդէն նուիրեցի մի գուգ-
 նաքեալ երկս, որ վերտառութիւնն էր ԺԱՄԱ-
 ՆԱԿ ԵՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԻԻՐ :

Իսայիայի փութա՛ր և առ՛ր ՀԱՅԳՈՅԺոս առ՛ւր մամուլին. թող մամուլն եւս իւր ազատ թեւեւ բով առնի առայ աշխարհին :

Ես գիտեմ, այն ազգ և աշխարհ որ Հայ չէ՝ մեզ հետ չի լար. այլ մեզ չէ պէտք օտարին լացբաւական է որ թէ՛ տարաշխարհիկ գաղթական Հայեր, և թէ՛ Բիւզանդիանի պանդուխտ Հայեր յիշեն մեր հայրենեաց շարժարեալ սրգիքներ և լան :

Ես գիտեմ և դու գիտես թէ սոսկ լարով ու սղբերով եթէ շագախենք մեր հայրենեաց հազ՛ հայրենիք չյինուիր. Սորա համար թերեւս սմանք որ չոր ու անզգայ սիրտ ունին. զիս մեզագրելով բամբասան թէ Խրիմեանը մի յալկան մանուկ է գարններ կամ թէ միշտ աւերակասէր բա :

Սակայն ես կը պատասխանեմ՝նոցա՛ որ այգւպէս կը կարծեն. Թող այգ ծեր իմաստան և հանճարեղ շինողներ անլաց և անկոծ շինեն մեր հայրենիք, և կամ նորա լացոգ սրգիքներուն արտասուքը ծիծաղով սրբեն. Ես յայնժամ կը թողամ գուժերս և սգրերս, կ՛սկսեմ միայն ուրախութեան երգ նուագել :

Ամէն աշխարհ և ժամանակ իւր ծիծաղ և լացն ունի. ո՞վ է այն՝ որ իւր հարսանիք խընդամով և պարերգութեամբ չկատարեր. ո՞վ է այն՝ որ իւր մեռեալը աւանց կոծայ և լալայ կը թողէ :

Այժմիկ Հայոց աշխարհի կեանք և ժամանակ լաց է. Հայոց սունը՝ սգոյ սուն է և իւր հանգէսը մեռելոց հանգէս է. Պէտք է սրբեմ լանք

վշտակցինք քանի որ մեր հայրենեաց որդիքներ
կուլան. և նոքա որ կուլան՝ մեր հայրեր, մեր
մայրեր, մեր եղբայրներ, մեր քոյրեր, մեր սի-
րելիներ և մեր բարեկամներն են .

Երանի՛ր թէ ազատ շնչով, ազատ ձայնով և
ազատ գրչով լայինք . ո՛հ, մանուկ քան զմեզ
ազատ է և ազատաբար կուլայ. մեք հեղձամըզ-
ձուկ լինելով կուլանք . և դու գիտես որ մեր
աշխարհին մէջ լացն եւս ազատութիւն չունի .

Լանք ապա և բարձրաձայն ազաղակենք. թէ
մեր լալոյ ձայնին աշխարհ խուլ լինի ու չլի,
հաւատանք թէ Երկինք անշուշտ կը լսէ. և Աստ-
ուած իւր բարերար ձեռքով կը սրբէ Հայոց աշ-
խարհի լացն. արագ կը բերէ մեր փրկութեան
և ազատութեան օր. և այն օրն է ահա, որ կը
խայտան և կը ցնծան մեր հայրենեաց որդիքներ.
յայնժամ մեք եւս Մովսիսի քրոջ Մարիամու
թմբուկն մեր ձեռքն առնելով՝ հետ նոցա կ'եր-
գեմք և կը պարեմք . «Օրհնեսցուք զՏէր, զի
փառօք է փառաւորեալ : »

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

Տե՛ս, Տէր, զի նեղեալ եմ. ոսկերք իմ խռովեցան,
սիրտ իմ գելաւ յիս և ես գտայ դառնացեալ. արտա-
քուստ անժառանգեաց զիս սուր, որպէս և մահ՝ ի ներ-
քուստ:

Լուարո՛ւք, լուարո՛ւք զայս՝ զի ես հեծեմ, հառա-
չեմ և ոչ ոք է որ մխիթարէ զիս, ... ո՛վ Տէր, դու
արարեր զօրն զայն և դու կոչեցեր զժամանակն զայն,
և եղեւ ինձ վա՛յ վա՛յ:

Ձե՛զ ասեմ, ձե՛զ ասեմ, ո՛վ անցաւորք ճանապար-
հաց. դարձայք՝ հայեցարուք և տեսէք թէ իցե՛ն երբէք
ցաւք ըստ ցաւոց լեալ՝ որք ՚ի իմ հասին...:

Ողբ Երեմիայի Ա. ԳԼ.

Հ Ա Յ Գ Ո Յ Ժ

Ա Շ Խ Ա Ր Ա Ն Ք

Հ Ա Յ Ո Ց Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ի Ն

ՈՂԲԱՄ զքեզ, Հայո՛ց աշխարհ, զի քո կեանք ողբերգութիւն է. աժեն դար և ժամանակ երբ աղէտներ զքեզ պատուեցին, դու միշտ աղէտներուդ հետ մի ողբերգու ծնար. քո առաջին ողբերգուն Մովսէս Խորենացին է, որ հազար երկերիւր ամ յառաջ ուժգին ողբաց զքեզ, մինչ վերացաւ գլխէդ Արշակունի թագ, մինչ ջախջախեցաւ ի:խանութեանդ դաւազան, նսեմայաւ քո փառք, կորեաւ ազատութիւնդ, և դու տիրական բարձրութենէդ խոնարհելով իջեր ծառայական ՚ի ստրկութիւն. դու որ քան զհիւսիսականս վեհագոյն կը դնէիր քո դանր:

Յայն օրէն անկար դու ուժգնապէս երբ խօլամբտ նախարարք զԱրշակունի թագն դաւեցին, երբ Վեստ Սարգիս և ժառնիչ Կիրակոս՝ Անուոյ ազատ բանալին նենգութեամբ Յունական կայսրութեան յանձնեցին.

այնուհետև թէև պահ մի գիշերայոյս աստղի նման, կին թազդ Հայկազանց գերեզմանէն ծագեցաւ, յան կտք՝ ազատագէտ փառնեցաւ ճաւրոսեան լերանց դըլ լախ, ո՛ն, այդ քո իրիկուան վերջայտան էր որ Լուսինեան Լեւոնին նեա արևուն պես ՚ի մօր մտաւ. յայն օրէն Հայոց աստղ ծանկեցաւ ասոր գերեզմանին մէջ և այլ եւս չծագեցաւ :

Յայն օրէն վերջի թաշին նեա մնաւ քո ամեն յոր և հայրենի ազատութիւն. յայն օրէն մինչև ց. յասք վեց դարեր անցան, դեռ ո՛չ լրացաւ քո սարկութեան և տառապանաց ժամանակ, այլ տառապանք ՚ի վերայ տառապանաց միշտ հասին ՚ի վերայ քո. շուսին քեզ մի հանդիստ ժամանակ, որ պահ մի շունչ աննէիր և նանդչէիր մաշած ու թալկացած կնանքիդ մէջ :

Թողումք Յայն, Պարսիկ և Արարատին. Լինկթիմուր, Շահապաս և այլ նիւսիտային բարբարոս ազգեր քանկցոտնդամ արշաւեցին, քանդեցին, հողարուբ դարձուցին ամուր ամուր քաղաքներդ, խրամտանցին բոլոր այդեցանկերդ, դքեզ ճառքազ արարին կայտառ որդիքներդ մինչև ՚ի Խուժաստան և Շահաստան գերի վարեցին :

Օրնեակ ես դու, Հայոց աշխարհ. որչափ քանդող թշնամոյն ձեռք կը ջանար դքեզ իսպառ ճառքազ անել և որթերդ յարմատէն յտել, դու անդրէն նոր նոր ուտեր տալով կը բողբոջէիր: Հաւատա՛ դու, Հայոց աշխարհ, թէ Աստուծոյ օրնութիւնն էր ո՛ր միշտ անապական պահեց քո ճիւղերդ. զի դու Բրիտանի ճշմարիտ որթին վերայ նաստատուած ես :

Բայց դարձեալ ողբամ զքեզ, անտերո՛ւնջ ժողովուրդ Հայոց. զի քո մնացորդ ճիւղեր անխնայ ճվեց ժանտ և ժողիւր՝ Բիւրա. սորա նամար քո կեանք՝ թէ՛ առաջին և թէ՛ վերջին, միշտ ողբերգութեամբ լի է. Մովսէս չէ միայն որ դքեզ կ'ողբայ. Լիզիլն, Ղազարիկ, Լաստիվերտզին, Մեծոփեցին, Առաքել պատմագիր, այս ամէն

իրենց ժամանակին մէջ զքեզ ողբացին, Ո՛հ, ես էլ քո ողբերգուն եմ. երանք՝ թէ յետինն լինէի, և այլ եւս չծնէր քեզ ողբերգու. այլ եւս անպահապան այգիդ ճռաքաղ չլինէր. երթայր և այլ եւս չդառնայր անդրէն քո տառապանաց տարին և ժամանակ:

Բայց դարձաւ և բարկութեամբ դարձաւ, երբ Արեւմտեան քաղաքակրթութիւն Արեւելքը կ'ողջունէր, երբ Թուրքաստան Սանմանադրութիւն կը հրատարակէր, երբ պանծացող տասնեւիններորդ դարը՝ գիտութիւն, լոյս, ազատութիւն և ազգաց իրաւունքներ կը քարոզէր, և երբ դու ինքնավար Սանմանադրութիւն ունէիր, կը հրճուէիր յուսով նորաքայլ յառաջդիմութեանդ մէջ:

Իրբեւ սրաթեւ արծուի, իրբեւ ճախրաթեւ բազէ յանկարծ հասաւ ու դարձաւ քո վերայ տառապանացդ օր. սեւ օր, սեւ գիշեր էր այն. և իբրեւ ծննդական մօր՝ ցաւոց երկունք զքեզ ըմբռնեց. դու արդ կը հեծես և ճիչ կը բառնաս. յոյսդ՝ երկօանաց մէջ է. կամ կը ծնիս ողջամբ 'ի նոր յազատութիւն, և կամ կը մտնիս այդ մահացու վերքերովդ. անկ'ծք այն ձեռաց, որ քո հանգստարանի գերեզման կը կնքէ թէ այլ եւս ո՛չ գոյ Հայն ու Հայաստան:

Ինչ անբախտ և թշուառ ես դու, մա'յր, թէ մեռնիս այժմիկ. երբ ուրիշ մայրեր և ազգեր 'ի նոր կեանս կը վերածնին. քո կեանք՝ քառասուն դար է. Յունական կրակէն, Պարսկական կրակէն, Արաբացւոց կրակէն, Թաթարներու կրակէն ողջ անցար, անհուն անհամար զոհեր տուիր, որպէս զի մնացորդ որդիքներովդ ապրիս. և արդ ապիկար և վատազգի Բիւրտին կրակով պիտի այրիս և սպառիս:

Մինչ հիւսիս հարաւին դէմ 'ի մարտ կ'օրոտար, Հայոց լեռներու հին աւազակներն 'ի զէն կը կոչուէին. այդ բանը՝ նոցա համար մի բախտ և պատեհ ժամ էր: Նոքա որ սովորած էին առանց քրտանց վատազգի՝ զիւ-

դական ժողովուրդին ճակատի քրտանց հացն ուտել, միշտ աւարով ու յափշտակութեամբ ապրել, իրաւունք համարեցին իրենց համար ամեն բռնութիւն, ամեն եղեռն և ոճիր 'ի գործ դնել քրիստոնեայ ժողովուրդին վերայ. և այնչափ անվախ ու անկասկած կը գործէին չարիքներ, որպէս թէ երկիրն անիշխան էր, ոչ իրաւունք կար, ոչ դատաւոր, ոչ դատաստան:

Մարախի ու թրթուրի նման թափեցան, Հայոց դիւղեր և դաշտեր ծածկեցին, մի խուն ժամանակի մէջ ամեն կանանչութիւն կերան ու չորցուցին, այն շէն շէն գեղեր և աւաններ անապատ դարձուցին: Միթէ չգիտե՞նք 'ի սկզբանէ անտի որ այդ ազգին ձեռք միշտ քանդող է, երբէք շինել չգիտէ. ես էլ չգիտեմ թէ ինչո՞ւ համար է որ երկրին իշխանութիւն այդ աշխարհաքանդ ձեռք կարճել չուզեր:

Եւ ո՞ք էին Քիւրտերու անկարգ հրոսակներուն վարիչ և առաջնորդ. — նոցա մոլեկրօն դենպեաներն էին, որոց ոգիներ 'ի բնէ անտի ռիութեամբ լցուած կը զայրանային Հայոց ժողովուրդին դէմ. մանաւանդ երբ կը լսէին և կը հաւատային իսկ թէ այս պատերազմ յանուն Քրիստոնէից ազատութեան կը մղէ հիւսիսային Պետութիւն:

Ես գիտեմ ու կը ճանաչեմ զՔիւրտան, զիտեմ թէ նա ինքնին ոչինչ գործ և զօրութիւն չունի. այդ անդէպ պատճառաւ: քներ 'ի բաց թողունք: Այո՛, դենպեաներու կրօնամոլութեան հուրը կը վառէր զիրենք. այլ ի՞նչ հուր էր այն, որ 'ի ներքուստ զդենպեաներ կը վառէր:

Ո՛հ, մի՛ կրկտեր այդ հուրը, զրբ՛ն իմ, զրբ՛ն իմ. կը բորբոքի և զքեզ կ'այրէ. թող այրէ, թող այրէ, և աճիւնս երթայ խառնուի Հայոց այրած ժողովուրդի աճիւնին հետ:

Տէրութիւնն զՔիւրտն 'ի զէն կը կոչէ. և ո՞վ իրաւունք ունի մեղադրել զինքն. զի Քիւրտն իր դաւանակից ժողովուրդն է՝ առանց գրի և Գուրանի, և քան զՀայն բիւր անգամ յարգի:

Այլ միթէ զինուոր անթոշակ կը զինուորի՞. Քիւրտին հացն ու թոշակ ինչ էր զինուորոջ ձեռքէն. — ոչինչ. այլ միայն այս բան «Գնացէ՛ք եւ ձեր թոշակն ու հաց ձեր ձեռքով հոգացէ՛ք»: Եւ ուստի՞. — Հայոց գեղերէն ու ժողովուրդէն:

Այս անարդար դատաստանին մէջ Քիւրտ կ'արդարանայ Աւետարանին ու Գուրանին առաջ. եւ ես նմա իրաւունք կուտայի, եթէ Քիւրտն միայն իւր պէտքեր հոգար, հիւրաբար վարուէր, դիւղացւոց հացն ուտէր. թէ հեծեալ էր, ձիոյ դարման խնդրէր, ելնէր և ուղղակի 'ի բանակ երթար:

Քիւրտն այսպէս չվարուեցաւ. և այնպիսի սոսկալի խժոժութիւններ գործեց նա, որ աշխարհի պատմութեան մէջ ոչ գրիչ գրեց, ոչ բերան խօսեց և ոչ մարդոյ ականջ լսեց:

Կ'ասեն թէ Լէնկթիմուր Հայոց աշխարհ արիւնոյ լուաց. Լաւազոյն էր թէ Քիւրտն ևս արիւնոյ լուանայր: Կ'ասեն թէ բռնաւոր Ալփասլան մի անօրինակ վրէժխնդրութիւն մտաբերելով՝ Անւոյ մէջ արեան աւազան մը կազմեց, Հայոց ջերմարիւն երիտասարդներ օշխարի նման մօրթելու լցոյց զայն, ու մտաւ նորա մէջ ինչպէս 'ի լոգարան, և այսպէս չիջոյց իւր սրտին զայրոյթը: Երանի՞ թէ Քիւրտն ևս իբրեւ արիւնախանձ ինձ՝ արիւնոյ միայն շատանայր: Կ'ասեն թէ խորամանկ Շահապաան մինչ 'ի գերութիւն կը վարէր Այրարատայ աշխարհի որդիքներ, տասներկու հազար հոգի Երասխին մէջ թափեց: Հազար անգամ երանի թէ Քիւրտն եւս այդպէս գործէր. Հայոց կիներ և կոյսեր նոյն Երասխայ

ծոցին մէջ թափուէին, ալիքներ առնէր տանէր ու ծածկէր նոցա առականքը:

Դստե՛րք Հայոց, բիւր երանի՛ կուտայի ձեզ թէ նոր Շահապաս մի գար զձեզ 'ի գերութիւն վարէր, և դուք երթայիք միահամուռ և կամակար թափուէիք Երասխայ գետին մէջ, գեան զձեզ գլորէր տանէր 'ի Կասպիական ծով, ծովն ձեզ գերեզման լինէր, իւր խոր անդունդին մէջ ծածկէր ձեր մարկութիւն, քան թէ կուսական արեան մէջ թաթախելով նշաւակէր զձեզ վառչուէր Բիւրօին վայրագութիւն:

Հայոց լերանց մտերի՛մ էրէ՛վայրիք, և դուք իսկ վայրենի՛ դադաններ, բացէ՛ք ձեր որջեր, ցո՛յց տուէք ձեր մութ խորշեր, հիւրասիրեցէ՛ք Հայոց փախուցեալ կիներ և կոյսեր, որ մարդակերպ դադաններէն փախչելով ձեր գլխութեան կ'ապաստանին:

Ո՛վ հալածեալ գայլեր, դուք արդար էք, դուք իրաւունք ունիք, երբ սովալլուկ քաղցէն ստիպեալ հաղիւ ա՛հ ու դողով կը համարձակիք հովուի հօտէն գաղտագողի մի ոչխար յափշտակել. ելէ՛ք այժմիկ եւ լեռներէն դիտեցէ՛ք՝ թէ ի՞նչ կը գործեն ձեր դրացի մարդագէշներ, թո՛ղ գեղացւոց ոչխարներ՝ նոցա սիրելի ընտանիք և զաւակներն ևս յափշտակեցին, սրածանիքներով պատառեցին ու կերան Հայոց գեղանի կոյսեր:

Ո՞վ ես դու, ողորմելի՛ կին, որ մերթ խուճապելով կը փախչիս և մերթ ծունկերդ կ'թոռելով կը տապալիս 'ի գետին. Հէրովդէսի դահիճներ զքեզ կը վարեն. ո՛հ, երկունքդ առ երկիւղի հասեր զքեզ ըմբռներ է. սորա համար անցար մտար մեկուսի ցորենաբոյս արտին մէջ, դու ինքնին անդայեակ ծնար, դաշտի կակուղ խոտերէն

խանձարուր շինեցիր, փաթութեցիր մանկիկդ, չգիտեմ թէ բերկրեցա՞ր, երբ անցաւ երկունքդ և ողջամբ ծնար:

Իրիկուն էր, քո տխուր ու սեւ սրտին հետ մութ գիշերն ևս եկաւ զքեզ պատեց, այլ եւս ապահով եղար թէ քո վարիչ որսորդներ անցան, առիւր նորածին մանուկդ՝ գնացիր մօտակայ գիւղ, մանկիկդ կուլար կաթ կ'ուզէր, և դու՝ հայ հայ կը խնդրէիր, զի քաղցն նուազելով կաթդ ցամքեր էր: Չգիտեմ, դժբա՛ղդ կին, թէ այնուհետեւ ազատեցա՞ր բազէներու ճանկերէն:

Անշուշտ կ'ողբաս, կի՛ն դու, թէ թշուառ եմ, որ դի ծնայ, այլ ամուսինս կորուսի, բայց դու զքեզ բախտաւոր համարէ, կի՛ն, որ վերահաս անձկութեանդ մէջ կարացիր ողջամբ ծնել և մանուկդ ազատել: Բան զքեզ անբախտ եղան այն մայրեր, որ մայրենի գրկերէն մանուկներ ձգեցին ու փախան, որպէս զի գէթ ազատեն իրենց անձն չարաշուք Բրդաց լլկանքէն:

Ողբա՛մ զքեզ, մանո՛ւկ մայրակորոյս, կ'ասեն թէ քո մայր մինչ 'ի փախուստ կը խուճապէր, մոռցաւ մայրական սրտի գորով, ձգեց թողուց զքեզ մի վարած արտիակօսին մէջ, թերեւս հաւատաց Բրիտտոսի խօսքին և ասաց թէ մանկիկս իբրեւ ցորենահատիկ մի ցանեմ հայրենի հողին մէջ, թող մեռնի, որ բեղմնաւորի հատիկս բազմապատիկ ատօք ցորենով: Եւ ի՞նչ է այդ. — Հայոց աշխարհի ազատութիւն:

Չո՞րն ես պատմեմ մայրերէն ձգուած դիեցիկ մանուկներ, տեսող գտաւ ու պատմեց թէ մի մանկիկ ևս Եփրատայ ափանց եղէգներուն մէջ ձգուած էր, ինչպէս Մովսէս՝ Նեղոս գետին խաղեր: Մեր խեղճ մանուկ պրտուեայ սնտուկին մէջ չէր կպրածիւթով պատած, այլ այնպէս բացօդեայ ձգուած. խեղճ անմայր տղեկ կական բառնալով կուլար: Լսեց մի դիւղական աղջիկ, որ նա ևս կը թաքուցանէր զինքն գետեզրի մացառներու մէջ:

սիրտ արաց, ձայնի հետ գնաց գտաւ ընկեցիկ ժանտւկն .
դիւզուցի քաջ աղջիկ, որ դեռ մայր չէր եղեր, մայ-
րինի գորովով խաղապատեցաւ տղեկին վերայ . ինչպէս
Փարաւոնի դուստր՝ առաւ տարաւ մերձակայ գիւզ մի,
սասց թէ Եփրատին եզերք շամբերուն մէջ գտայ :

Չգիտեմ թէ ողջ մնացի՞ր դու, անհայր անմայր սը-
բացեալ ժանտւկ . ո՞ր օտար մայր քեզ լ կաթ պիտի տայ
ու սնուցանէ, մինչ քո բուն ծնող մայրդ՝ առ նեզու-
թեան ու վշտին, զքեզ անմայր թողուց : Ո՞ տառապա-
նաց և դառնութեան օր, որ կաթոգին մայրերուն բը-
նական գորովն ու գութ մոռնալ կուտաս և սրտէն 'ի
բաց կը հանես որդեկին սէր, որ մօր աղիքն և սրտին
հատորիկն է :

Ողբա՛մ զձեզ, Հայո՛ց մայրեր, որ կորուսիք ձեր
յծակից ամուսիններ և սիրական զաւակներ . թէ մեռաք՝
երանի՞ ձեզ, թէ ողջ մնացեր էք՝ եղբ՛ւկ ձեզ : Ո՞հ,
ինչ կը լինէր, որ դուք ևս այն Մշեցի դիւցազն կնոջ
պէս զօրանայիք, ձեր վշտակրութեան և հալածանաց
մէջ կամակար մեռնէիք կրօնի սրբութեան համար, ձեր
զաւակաց սիրոյն համար, ձեր համեստ պատկառանաց
համար . միթէ այժմ կապրի՞ք դուք, եւ լաւագոյն չէ՞ր
ձեզ մեռնիլ քան այդ չարավիշտ կեանք :

Ի՞նչ անդատաստան կը խօսիս դու, հէք ողբերգու .
իրրեւ զառանցող բանդագուչ կը լինիս, կարծելով թէ
աշխարհիս վերայ կիներ սուր և բաղուկ ունին . մինչ
քաջարազուկ հուժկու այրեր կը վատանան իրենց ընտա-
նեկան պատիւ մահու չափ պաշտպանելու, դու գիտես
թէ քանի՞ դժուարին է որ տկար ու տանտիկին կիներ
դիւցազնանան :

Այո՛, այդ գիտեմ . բայց միթէ չառաքինացան Հա-
յոց աշխարհի կանայք ու տիկնայք . մինչ նոցա այրերը

չղթայակապ վարեցին 'ի իրաժաստան, նոքա անայր և անտերուն՞ մնացին, կանացի տկարութեան անտար վիշտերուն դէմ մրցեցին, Պարսկական կրակին դէմ անվառ մնացին, կրօն, հաւատ և սուրբ կեանք անարատ պահեցին. որոց չնայխարհիկ առաքինութեան հանդէսը ճառագրելով կը հռչակէ սուրբ Եղիշէ վարդապետ :

Մո'վսէս, Մո'վսէս, Բագրեւանդայ վիճակին ծերունի հովիւ, դու զՀայոց աշխարհ և քո ժամանակ ողբացիր և ի հող մտար հանգչեցար. այլ եւս չգիտես թէ քո անթագ անգաւազան ստրկացեալ հայրենեացոյ ողբեր դադրեցան :

Ո՛չ, ո՛չ. տասն դար անցաւ, տակաւին ողբերդ դառնապէս կը նորոգուին. դու այժմ գլուխդ գերեզմանէդ 'ի վեր առ, տես քո սիրելի հօտին վերահաս աղէտները. քանասար գայլերուն վոհմակ յարձակեցաւ, գառներդ կոտորեցին, որոց յորդանոս արիւն՝ չիրիմդ կ'ողողեն և կ'իջնան մինչեւ ի խոր տապանիդ հեծող ոսկորներդ :

Դու ինչպէս տեսնալով կ'ողբագրէիր, արդ եւս արհաւիրք անհնարինք պատեցին Հայոց աշխարհ. մարտ թէ 'ի ներքուստ և թէ արտաքուստ զմեզ պաշարեց, հայրենիքը թափուրացաւ, մնացորդ որդիքներուդ կէսն թողլով բնականունը երկիր՝ գաղթական դնաց, կէսն եւս անխնայ կոտորուեցան սուրբ կրօնին համար և Հայոց հաւատին համար :

Եփրատ, Եփրատ, մկրտարա՛ն սուրբ Գրիգորի հոգեծին որդւոց, ափունքներուդ վերայ ինկած դիակները արեան հեղեղներ թաւալգլոր բերելով քո ծոց կը թափեն, և դու տո՛ւր այիքներուդ՝ թող գլորէ տանի մինչեւ Ուկիսոնու ափունք. Հայոց աշխարհի անմուռն բողոքն է այդ : կը լսէ՞ արդեօք և կը տեսնա՞յ աշխար-

հի արեան հանդիսատես խաղաղասէր Լճնտճն. թէ անդէ շահ մեծին Անգղիոյ, որ քան զինքն յառաջ Աւետարանին հաւատացող որդիքներ տարապարտ մեռնին :

Բագրեւանդայ փոքրիկ հօտին փոքրիկ հովիւներ, ո՛վ քահանայք, թէ ողջ մնացեր էք՝ առէ՛ք ժամհարներ հետ ձեզ, գնացէ՛ք շրջեցէ՛ք քաղաքի փողոցներ. աներ և տան մութ խորշեր որոնեցէ՛ք. շրջեցէ՛ք նաեւ գեղերու և դաշտերու մէջ, ժողվեցէ՛ք ուր և գտնէ՛ք Հայոց անթաղ մեռելներ. գի մեռելներու տէրերք թողին ու փախան. ծնողք փախան՝ զաւակներ թողուցին, զաւակներ փախան՝ ծնողք թողուցին. նոյնպէս անբաժան սիրելի ամուսիններ սէրը մոռցան, զիրեար թողուցին ու փախան :

Մի մի կամ ուրոյն ուրոյն գերեզման մի՛ փորէք այդ անտէր մեռելներուն, այլ բոլոր միահամուռ խոր վիհերու մէջ թաղեցէ՛ք. միայն խաչքարէ նշան մի կանգնեցէ՛ք հողակարկառին վերայ. ես աստ կ'արձանագրեմ նոցա սուրբ և անմահ յիշատակը :

ԱՍՏ ԿԱՍԱՐԵՑԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՀԱՅ ԱՆՈՒԱՆ ՀԱՄԱՐ ՔՐԻՐՏԵՐՈՒ ԱՆՈՂՈՐՄ ՍՐԷՆ, ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՏԷՐՈՒԹԵԱՆ ՀԻՆԳ ՀԱՐԻԻՐ ՏԱՐՈՒԱՆ ՀԱԻԱՏԱՐԻՄ ՀԱՅԵՐ :

Փողոցէն ելէ՛ք, քահանայք, մտէ՛ք այդ մերձակայ տան մի սենեկին մէջ, ուր երկու նոր ամուսնացելոց հարսնարան և առագաստն է. տեսէ՛ք, գուցէ կը ճանաչէք. թրեւս դո՛ւք սլսակ դրիք ու կապեցիք այդ դժբաղդ գլուխները. տեսէ՛ք զոյգ համանման նորահաս կտրիճ ամուսիններ, երկու յծակից սիրելիները, զորս վայրագ Քրիստոս միմեանց վերայ դնելով ընդ գետին գամեր են, որ գիտես թէ ուխտերէին նոյն իսկ մահուան մէջ իրարմէ չլսաժնուիլ :

Հանկ'ք այդ արիւնոտ ցիցը, հանկ'ք ու տարէք պահեցէք. եթէ դատ և դատաստան լինի աշխարհիս մէջ, եթէ Հայուն զրկանքն եւս յիշեն երկրիս դատաւորներ և արդարութեամբ փոխարէն հատուցանեն, յայնժամ դուք զայդ դատական ատենին մէջ բերէք, թող բողոքէ, վկայ լինի Հայոց անպարտ արեան:

Առէ'ք նաեւ իջուցէ'ք 'ի վայր ընդ ձող և ընդ ցից հանեալ Հայոց սօսանման երիտասարդներն. արեւ տեսաւ, լուսին տեսաւ, աստղեր տեսան, աշխարհ տեսաւ և Աստուած տեսաւ. այլ վկայ կը խնդրէ'ք, ո'վ աշխարհի ատենակալ դատաւորներ:

Համառօտեցէ'ք, համառօտեցէ'ք աշխարհի խաղաղութեան դաշնագիր. համառօտեցէ'ք ձեր երկար և պատիպատ դատաստանին վճռագիր, տեսցուք թէ Հայոց այնչափ զրկանաց, այնչափ զոհերուն և թափած արեան գինը դուք ի՞նչ կը վճռէք:

Ժա'մհար, թո'ղ այդ ցցահան դիակներ, մտիր 'ի տանտուն թոնրին սալխուփն ի վե'ր առ. տե'ս, մարած մոխրին վերայ խանձողած կոճղ սի կայ, հա'ն 'ի դուրս. մի' կարծեր թէ այրած հացի կուտ է այդ, այլ հացթուխ և հացարար տանտիկինն է, որ մինչ բարկ թոնրին շուրջ նստած անօթի Գիւրտին համար հաց կ'եփէր, ապիրատներ կերան նորա հաց, զարկին ձգեցին վառած թոնրին մէջ ու դնացին:

Թէ գիր գիտես, ժա'մհար, համրէ ու գրէ թէ քանի' քանի' Հայոց տանտիկիններ այդպէս հրայրեաց չարամահ մեռան: Թոնրներէն ելած բոլոր Հայոց կրնորուն խանձողուած նշխարները, ժա'մհար, լի'ց կողովը, շալակդ առ, գնա' մինչեւ յՆւրովպ, շո'ւրջ ամ պալատականաց դռները. տեսցուք թէ աշխարհիս այդ ողորմած թագուհիներ Հայոց այրած տանտիկիններուն համար ի՞նչ դատաստան պիտի տեսնեն:

Ո՛վ Ժրագօտի ժամհարներ, թողէ՛ք չայդ թոնիրի այրածներ. փութացէ՛ք կողովներ առէ՛ք ձեր յուս՝ եւէ՛ք հնձանի դաշտ. Հայոց այգեկուծն է. Ժողովեցէ՛ք այդ կոխոտուած մանրիկ ճիւղեր, Հայոց մանուկներու նշխարներ, զորս Լէնկիթիմուրի ժանտածին զաւակը սմբակակոխ կոտորեց, ու քամեց Հայկայ զաւակներու արիւնը՝ որպէս քամեն խաղողն ի հնձանին: Խնամով Ժողովեցէ՛ք այդ փոքրիկ մարտիրոսներու սուրբ և ամբիժ նշխարներ, տարէ՛ք թաղեցէ՛ք իրենց հարց ու մարց հետ. եթէ անողոք սուր զիրենք ծնողական գրկերէն բաժնեց, թող գերեզմանին մէջ ոսկերոտօք գրկախառնին:

Միթէ սերմանահան մշակ է՞ք դուք, որ գոգնոցը կապելով այդ մատաղ ու պարարտ սերմեր կը ցանէ՞ք Եփրատայ արգաւանդ դաշտերուն մէջ:

Ծանեցէ՛ք, ցանեցէ՛ք այժմիկ և յուսով ցանեցէ՛ք. թող այդ անմահ հատիկներ մեռնին հողին մէջ. կ'անցնի ձմեռն, կ'անցնին խստաշունչ սառնամանիք, կուգայ կենդանարար գարուն, գերեզմանի արձերդ կը կանաչին, և դուք կը հաւատաք յայնժամ Յիսուսի խօսքին, թէ «Ամէն ամէն ասեմ ձեզ, եթէ ոչ հատն ցորենոյ անկեալ յերկիր մեռանիցի՝ ինքն միայն կայ. ապա թէ մեռանիցի՝ բազում արդիւնս առնէ»:

Հնձանի դաշտին մօտ՝ այդ վարած արտերու մէջէն դառն մռնչիւնի ձայներ կու գան, կը լսէ՛ք, Ժամհարներ. այդ մռնչիւն՝ մորթագերծ անասնոց մռնչիւնն է, որ հերկագործ ակօսներու մէջ ինկած կը տանջուին. վերէն արեւ կը կիզահարէ, ներքուստ գիշակեր անգղեր և ագուաներ կտցահարելով թեւ թեւ միսեր ոսկորներէն կը քաշեն: Դանակ մի առէ՛ք՝ կտրեցէ՛ք նոցա վիզեր, որ երթան հանգչին:

Ո՛վ սոսկալի անգթութիւն. անագորոյն Գրդեր հապճեպով հասան, մահկալներ, հօտաղներ սրակոտոր

ապանին՝ և թրերով կտրատեցին, եղնամուկներուն և զամէշներուն հաստապինդ ջլիւերը. խնդճ անասուններ տապալկեցան ակօսներու մէջ, և առանց պարանոցներ կտրելու՝ սկսան շերտ շերտ քամակներէն կաշիներ հանել. այդ անվարտի միաշապիկ բոկոտն վայրենիք արելսներ շինեցին իրենց համար. որ կ'երթային երկաթէ կօշիկներուն հետ կռուիլ:

Արդա՛ր Աստուած, եթէ դու աշխարհիս վերայ յանցապարտներ՝ և մերթ եւս անմեղներ տանջելով կը լնուս ու կը կատարես արդարութեանդ չափն ու հատուցումն, միթէ անասունքն եւս յանցապարտ են քո առաջ. այդ անողորմ ամբարշտաց աղիքներ չե՛ս կտրատեր նոցա փորին մէջ. դու որ Նինուէի անասնոց խնայեցիր, այս անխօսուն հեծող անասնոց դատաստանը չե՛ս տեսներ:

Արեւն 'ի մայր մտաւ, այլ ձեզ համար հանգիստ ու դադար չկայ, կտրի՛ճ ժամհարներ. Տովբիթի նման առաքինացէ՛ք, գիշերաժամուն ելէք՝ լուսնի լուսով ժողովեցէք Հայ մարտիրոսաց նշխարներ. մայրերու գրրկչն ու կուրծքէն մի՛ բաժնէք յօշոտուած մանուկներ. մի՛ դպիք, մի՛ կրկնէք այդ արիւնշաղախ դիակներ. պատան պէտք չէ՛, կանաչ խոտերու մէջ փաթթեցէք Հայոց կանաչարեւ և ժուռումուռ մեռելներ. թէ պատառ մի կտաւ կը գտնէք, կենդանւոյն մեռած Հայոց հօլանի կիներուն և կոյսերուն տուէք, որ պատատեն իրենց առականքը. բաւ է՝ թէ այդ անտէր մեռելներ, Գրիստոսի անուան զոհեր՝ իրենց արիւնտ շապիկներով և պատառատուն ցնցօտիներով թաղէք: Թող նոցա ոգիներ երթան Երկնից մէջ պայծառազգեստ լինին:

Այլ գիտե՛մ ես, գիտե՛մ, ո՛վ Հայոց անթաղ դիակներ, ձեզ համար ոչ քահանայ կայ, ոչ ժամահար, ոչ յուղարկաւոր, ոչ սիրելի, ոչ բարեկամ. սարսուռ և

արհաւիրք ամենուրեք տիրեր է, ո՛վ կը համարձակի կատարել ձեր թալաման հանդէսը: Ո՛հ, ո՛հ, Հայոց որդիքներ, հող ու դաշտ շատ ունէիք, գետնի երես դուք անհող, անձածկոյթ մնացիք, երկնից թռչուններ և երկրի շուռեր ժողովեցան՝ կերան ձեր մարմին, կրծեցին ձեր ոսկորներ. մինչ ողջ էիք՝ բռնութիւն զձեզ կեղեքեց ու քերթեց. և մեռնելէն յետոյ՝ թերեւս ասացիք թէ ազատուեցանք տառապանքէն, հանգչինք հողին մէջ. ո՛չ, ո՛չ, հանգստեան հող չտուին ձեզ. զի նոյն անողոք բռնութիւն՝ ձեր անշշուռնչ դիակներն ևս հարստահարեց:

Ո՛վ՝ Լուսի՛ն Լուսին, Հայոց աշխարհէն կուղաս, Բազրեւանդայ կոտորածի դաշտերէն անցա՛ր. այնպէս կը թուի որ գիշերաժամուն մէջ շառաւիղներդ արիւնոտ դիակներու վերայ զարնելով՝ երեսդ շառագուններ է: Մի՛ անցնիր ձեպով. պահ մի կա՛ց Բիւզանդիոնի հորիզոնին վերայ, պանդուխտ Հայերուն լո՛ւր տուր Հայոց աշխարհէն. լո՛ւր տուր մեր թշուառ ընտանիքներէն, ո՛վ մեռաւ, ո՛վ մնաց, ո՛վ գերեցաւ և ո՛վ թողուց հայրենիք՝ գաղթական գնաց: Թողուց իւր հասած հունձեր, թողուց իւր հօտն ու նախիր, թողուց իւր կեանքն և ամենայն ինչ: Մերկ, կողոպուտ գնաց, ասաց թէ՛ անցնիմ այս կարմիր ծովէն և միանգամ ազատիմ չարանաց աշխարհէն:

Ո՛վ՝ Լուսի՛ն Լուսին, Մասիսի գագաթէն անցա՛ր, զաչերդ շուրջ ածիր, Արագածի ոտքը՝ էջմիածնայ պարըսպին տակ թափած Հայոց գաղթական ժողովուրդն տեսա՛ր որպէս յաշնանավերջին ծառերէն թափուած դեղնած տերեւներ. դիտեցի՛ր նոցա ապաժոյժ վիճակ. տեսա՛ր այն գետնի վերայ նուազած ու թալկացած մայրեր, որոց ցամքած կուրծքերէն կախուեր էին դիեցիկ մանուկներ. նոքա կական բառնալով կաթ կը խնդրէին և մայրեր զհաց:

Ո՛վ Հայր ու Հայրապետ Հայոց, էջմիածնայ վեհա-
րանի լուսամուտէն կը դիտէ՞ք դէպ ՚ի Բագրեւանդայ
կոտորածի դաշտ, թէ կ'ասէ՞ք հեռու է աչքէս և կարճ
է իմ ձեռքս. ուրեմն թողէ՛ք մեռելոց դաշտը՝ դարձու-
ցէ՛ք ձեր աչքը գաղթական ժողովուրդին վերայ, որ
կենդանուոյն մեռած ու թաւալած են էջմիածնայ պա-
րիսպներուն տակ: Է՛ջ այտի, դու ինքնին հայրսկան
գորովովդ մատակարար եղիր. դոքա սուրբ Գրիգորի
մնացորդ որդիքներն են. տե՛ս, ինչպէս մերկ, կապուտ
կողոպուտ, անի՛չ անստացուած ձեր հայրական գիրկ
դիմեր են, հաց կ'ուզեն, հանդերձ կ'ուզեն, հանգըս-
տարան կ'ուզեն. ժողովէ՛, պատասպարէ՛ զիրենք Այրա-
րատայ ծոցին մէջ: Դոքա Եփրատայ ակներէն և Նպատ
լեռնէն կու գան, Երասխէն, Արագածէն և Մասիսէն
պայտպանութիւն կը խնդրեն, ո՛հ, չգիտեմ թէ կը
գտնեն՞ թէ յուսով կը թափառին:

Ո՛վ իմ լրացեալ Լուսին, Վասպուրական աշխարհի
Ագրակու գաւառէն անցա՞ք, և ի՞նչ տեսար. ես քան
դքեզ յառաջ գիտեմ այդ, դու պատմէ՛ մեզ: Պարսկա-
կան Գրդաց հրոսակներ յարձակեցան, աւարեցին տա-
րան բոլոր Հայոց գեղեր: Անճարակ ժողովուրդ երբ
մերկացաւ իւր կեանքէն և գոյքէն, շուարեցաւ մնաց.
ասաց թէ ո՛ւր երթամ, ո՛ւր ապաստանիմ, գէթ հոգիս
ազատեմ. երկու կրակին մէջ մնացի և կը խորովիմ: Ո՛հ,
ակամայ ընթրեց նա թողուլ քաղցր հայրենիք՝ գաղթա-
կան երթալ, կամօլին ձգել զինքն Պարսկական հին կրա-
կին մէջ, որ երբեմն մեր աշխարհ և մեր նախնիքներ
վառեց ու մոխիր դարձուց:

Բա՛րդուղիմէ, Բա՛րդուղիմէ, Հայոց նախկին լո՛յս ու
լուսաւորիչ, ո՛ր ես. տարան, տարան քո վրձրիկ
հօտն ու ժողովուրդ, որ քո հովանեաց տակ և գերեզ-
մանիդ շուրջ կը բնակէր: Կողոպտեցին ու քանդեցին
հազարամեայ հնաչէն վանքդ. այդ բաւական չէր, յան-

դգնեցան պիղծ ձեռքեր փորել ու կրկտել հազար սւթ հարիւր տարուան կնքուած տապանդ. այդ յիմար և ապիրատ ազգ կարծեց որ գերեզմանդ գանձերով լի է կամ սուրբ ոսկորներդ ոսկի դարձեր են :

Այլ եւս ինչ որ գիտես ու տեսար, պատմէ՛ մեզ, ո՛վ Ղուսին, Հայոց աշխարհի ցաւեր և աղէտներ մեզմէ մի՛ ծածկեր: Կ'ասեն թէ մեր հաւատոյ ոսոխն ու թըշնամին . . . երբ Բագրեւանդայ կոտորածէն յետս կը դառնար, գեղեցիկ կիներ ու կոյսեր ընտրելով առաւ տարաւ իւր բանակին հետ. տարաւ փակեց Խիզանու գաւառին մէջ, ուր այդ չարաչուք գազանին որջն է. ուր 'ի սկզբանէ անտի սովորած էր միշտ Աւետարանի հօտէն հանել ու խառնել իւր գունդերուն հետ:

Լէնկթիմուրի գերեզմանի որդերէն ծնած ո՛վ չարածճի սողուն, կրծելով կրծեցիր Հայու միտն ու ոսկոր, օձանման սողալով մտար Հայոց դրախտը, ամէն ծաղիկներ և կանաչ բոյսեր պղծելով ապականեցիր, չարչարեցիր Աստուծոյ խոնարհ ժողովուրդ, և ասացիր դու ինքնին թէ՛՝ ո՛չ կը տեսնայ և ո՛չ 'ի միտ կ'առնու Յակովբայ և Գրիգորի պաշտեալ Աստուած:

Իմացի՛ր, իմացի՛ր, ո՛վ ամիտ և անզգամ, թէ արդար դատաւորն Աստուած իւր ծառայներուն վրէժխնդիր է, և նոցա անպարտ արիւն պիտի խնդրէ քու ձեռքէն. կը մեռնիս և 'ի դժոխս կ'իջնաս. նոյն գերեզմանի որդունք՝ յորմէ ծնար դու, և զքեզ պիտի ուտեն ու կրծեն. պիտի փյրին սրածանի ատամունքներդ, զորս կը կրճտէր հաւատացեալ ծառայներուն վերայ:

Ո՛հ, Հայոց աշխարհ, ո՛հ, աղէտներդ անբաւ անկշիռ են, զորս կրեցիր դու այս նոր Լէնկթիմուրի ձեռքէն: Ես ուշամտաց եղայ և չգիտեմ թէ զո՞րն ողբամ: Քանզուած գեղե՛րդ ողբամ, վարատեալ ժողովուրդդ:

ողբամ, յի սարձե ՚ի ձոր թափառական ընտանիքներդ
ողբամ, հայրենիքէն վարեալ գաղթական որդիքներդ
ողբամ, յափշտակեալ կիներդ և կոյսերդ ողբամ, քան-
դուած վանքերդ և պղծեալ տաճարներդ ողբամ, ան-
հաց, անապրուստ, անճարակ ու թշուառ կեանքդ
ողբամ, վաստակաւոր մշակներդ ողբամ, որ բարդ ՚ի
բարդ հնձուեցան ու որայի նման փոռուեցան արտերուդ
մէջ, որոց արեան ցնցուղներ ցայտեցին և կարմիր ներ-
կուեցան ցորենի հասկեր և հատիկներ:

Պահ մի կերէ՛ք այդ արիւնոտ հաց ու յագեցէ՛ք
դուք՝ որ երկրագործ ժողովուրդը կոտորեցիք, վաստա-
կաւոր եղնամուրներ մորթեցիք, հողագործին խովին ու
հարօր և սայլեր ջանջախեցիք, ոչխարաց հօտերը լեռ-
ներէն աւարեցիք, կաթնարար տանտիկիները կամ մե-
ռուցիք կամ փախուցիք. ինչ որ արդիւնաբեր էր երկ-
րին և տէրութեան շահ, ինչ որ ձեր անշահ և անվաս-
տակ կեանքին առատ հացն ու սեղանն էր, դուք զայն
ամեն ձեր ձեռքով կործանեցիք. կարծեցիք թէ ու-
րիչներու կեանքը կ'սպաննէք ու կ'սպառէք, բայց
դուք ինքնին անձնասպան եղաք ու չիմացաք:

Տեսցուք այսուհետեւ թէ ուստի՞ պիտի յագենայք,
երբ մշակ ժողովուրդին կեանքն և ոյժը ջլատեցիք. նոքա
որ մեռան, հողն իրենց հանգիստ գտան ու ազատուե-
ցան տառապանքէն. օ՛ն և օ՛ն արասցէ Աստուած՝ եթէ
դուք առանց հողի և մշակի՝ ողջ մնայք երկրիս վերայ:

Ո՛չ միայն կշտապինդ կերայք, այլ և խեղճ գեղա-
ցւոյն կեանքը անխղճապէս կողոպտեցիք, ոչ ինչ չթողիք.
Թէ շտեմարանին մէջ մի գոռ ցորեան կար, թէ իւղա-
մանեն մէջ մի կշիռ իւղ, թէ մառանին մէջ փոքր ինչ
պաշար՝ որ իւր տղոց բաժին ու հոգեպահիկն էր,
զայն ամէն հանիք թափեցիք ՚ի դուրս, աղբիւսներու
մէջ խառնեցիք, որպէս զի գիւղացի ընտանիք սովալլուկ

մեռնին. բայց միթէ դուք պիտի մնայք ու օգրի՞ք,
ժա՛նտ խորամանկներ :

Ո՛հ, որչա՛փ իղձ կը լինիմ ես, և ո՛ տայր ինձ, Հա-
յո՛ց աշխարհ, որ ողբերուս հետ սիտիանք խառնելով
զքեզ մխիթարէի և սրբէի լացող ժողովուրդիդ. գետա-
հոս արտասուքը, զոր թափեց նա իւր արեան հետ :
Բայց ես էլ կը վարանիմ Մարգարէին պէս և կը գոչեմ,
« Ո՛վ մխիթարեսցէ զքեզ, դո՛ւտոր Սիժնի, զի ծան-
րացաւ բաժակ բեկման քո » :

Այո՛, կարի յոյժ դառնայաւ քո բաժակ, Հայո՛ց
աշխարհ. չգիտեմ թէ ո՞րպէս յուսադիր լինիմ ու մխի-
թարեմ զքեզ. զի ես էլ քո տարաբազդ որդիքներէն
անմխիթար մի զաւակն եմ, որ բախձն ինձ միշտ լալ վի-
ճակեց ու երբէք չխնդացի : Եւ ի՛նչպէս խնդայ քո հէք
ողբերգուն, երբ քո կեանք՝ ողբոց ու ցաւոց աշխա-
րան է :

Այլ մխիթարեա՛ց, մխիթարեա՛ց, Մա՛յր Հայաստան,
զի դու սովորած ես ցաւեր ու վիշտեր կրել. հազար
անգամ մահաբեր երկունքներ զքեզ ըմբռնեցին և դու
հանդուրժելով անցուցիր երկունքներդ և ողջ մնացիր :
Հազար բիւր աղէտներ տեսար, միշտ որդիքներդ դըր-
կէդ վարատեցան, բայց դու երբէք չվհատեցար, զի,
ողբիդ պողպատի նման պինդ և աննկուն է : Հազար
անգամ գերեզմանին դուռը հասար, թշնամիներդ տե-
սան՝ ծափ զարկին, թէ վա՛չ, մեռաւ Մայր Հայաստան,
և դու անդրէն Ղազարոսի նման վերածնար գերեզ-
մանէն :

Միթէ մարդոյն կամ օտարին ձեռք կարո՞ղ է զքեզ
մեռուցանել, երբ դու ինքնասպան չը լինիս, և երբ
յոյսդ անմահութեամբ լի է : Թէ խորամանկութիւն կը
էզնի որդիքներդ ընկնել, որչափ հնար է՝ հարստահարել

ու վարատել, որպէս զի դու անբարգաւած մնաս, ան-
ձեռ սպառիս, կամ այդ վերահաս թշուառութեանդ
մէջ բուրսովին չքաւորիս, նկուռն դառնաս, ոգիդ ստոր-
կանայ և երբէք ազատութիւն չմտարիրես :

Թէ աշխարհիս խորամանկութիւն քեզ համար այս-
պիսի դաւ կը նիւթէ, դու եւս փորձառութեամբ ու-
սի՛ր, խորագէ՛տ եղիր, այնպէ՛ս անցիր դաւերէն՝ որն
զքեզ չտեսնայ գարանամուտն . յուշի՛կ անցիր գնա՛
յառաջդիմութեանդ մէջ . մի՛ գոչեր, մի՛ աղաղակեր .
թէ կը խօսիս, թէ կը գործես, լռի՛ն և անձայն եղիր :

Մի՛ վնասիր, ժո՛ղովուրդ, թէ զքեզ չարչարելով
խօնարհ արարին, ոռքիդ առաջ որոգայթներ լարեցին .
դու հաւատ ունիս, Աւետարան ունիս, խաչակրութիւն
ուխտերես, կոխի՛ր, անցի՛ր այդ Բարիօսնի կրակը, թող
տեսնան ու զարմանան աշխարհի որդիքներ :

Այս աշխարհ և աշխարհիս գահեր՝ ամեն գայթազ-
զութիւն և որոգայթներ ունին, խեղճ և ստրուկ ժողո-
վուրդներ բռնաբարուած են և կը գոչին ազատութիւն
ազատութիւն : Այլ ոչինչ ճար չունին, դորա միակ ա-
զատութեան ճար՝ լոյս և կրթութիւնն է . դու զայն
երբ 'ի ձեռս բերես, այն օր է միայն քո ազատութեան
տօնահանդէս :

Ո՛վ Բազրեւանդայ դժբաղդ որդիքներ, վայրագ
խաւժն զձեզ կտորէց, վատ և ապիկար Գիւրդն ժողովեց
տարաւ զձեզ 'ի սպանդանոց, դանակը առաւ և միահա-
մուռ մորթեց զձեզ, կացինով ձեր ոսկորներ ջարդեց,
դուք անխօս՝ սնմուռնչ՝ անչարժ մնացիք, որպէս ոչ-
խար՝ իւր կտրչին առաջ :

Անխնայ մորթուեցայք, այլ եւս պիտի մորթուիք .
այս աշխարհիս օրէնք, կարգ ու խղճմտանք այսպէս է :

մարդիկ՝ որ տէր են և կ'իշխեն անասնոց, ոչխարի նման՝ մարդիկներէն պիտի մորթուին, երբ չունին խեթկիչ եղջիւր, որ ցուլի նման ոգորին իրենց կտրիչներուն դէմ:

Յո՛ւշ, յո՛ւշ, ո՛վ կոտորուած գառներ, ո՛վ Հայոց ողջ ու մնացորդ որդիքներ, դեռ պիտի կոտորուիք, դեռ պիտի մորթուիք ա:դ չքոտի Քիւրդերէն, քանի որ ւնդէն, անեղջիւր, անասպար կ'ապրիք. դուք մարդ էք, ձեռք և բաղուկ ունիք. միթէ անզգացած մեռեր է ձեր սրամտութեան ոգին. միթէ կր հաւատա՞յք որ իշխանութեան աչքը համի մինչեւ Հայոց ամայի լեռներ ու դաշտեր և ձեղ պահագան լինի:

Ես գիտեմ ու կր տեսնամ գքեզ, որ իբրեւ մի անյարիր անդամալոյծ՝ Պրովպատիկէ աւազանին շուրջն ի կած, անոք, անօգնական մնացեր ես. ո՛հ, հիւանդութեանդ շրջանը չէ թէ երեսուն և ութ ամ է, այլ չորեքհարիւր ամ, անդամներդ ամեն բեկրեկուած, ոտքէդ մինչեւ 'ի գլուխդ վէրքերով լցուած, մարդ չի՛ հաւատար թէ դու այլ եւս կ'ողջանաս ու կը յըջիս այսխարհիս վերայ. ոգիդ կենդանի է ու կը տրտիայ, յունչ մի ունիս, որ շարունակ կ'աղաղակես ու կը պսղաթիս, Տէ՛ր, ես անոք եմ և չունիմ ինձ օգնական, որ զիս ազատութեան աւազանին մէջ ձգէ և ես բժշկուիմ այս չարախտ և չարաշուք ստրկութենէն:

Գոչէ՛, գոչէ՛, ո՛վ անճարակ հիւանդ, քո օգնական՝ Տէրն է. այսխարհիս վերայ քեզ ոչ ոք օգնական չկայ: Դու Պուլկար չես, որ Օրթոտօքս եկեղեցւոյ Զարր քեզ զօրավիգ հասնի. կաթոյիկ չես, որ Հռովմ կամ Փռանսան զքեզ պաշտպանէ. Բողոքական չես, որ սուրբերու բարեխօսութիւն թողուս և Ովկիանսու Թագուհին քեզ բարեխօս բռնես, որ թերեւս գթայ և դարման տանի. զի դու Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ազատ զաւակն ես, իբրեւ անծանօթ՝ մոռացեալ երկրի մէջ կը բնակիս.

սորա՞ համար արդեօք մարդոց սրտէն ու մարդասիրութենէն մոռցուած ես դու :

Մատի՛ր, ո՛վ Յիսուս, մատի՛ր, հիւանդ և անկեալ Հայուն օգնական չկայ աշխարհիս վերայ, մատի՛ր, ձե՛ռն տուր այդ հինօրեայ անդամալուծին, որոյ բազմապատիկ ցաւոց ու վիրաց վերայ այլ եւս անհնարին ցաւս ու վարս յաւելին այժմիկ : Ասա՛, ո՛վ ազատարար բժիշկ և փրկիչ, թէ արի՛, ա՛ռ զմահիծս քո և ե՛րթ յազատութիւն :

Ո՛վ դու մաշած և հիւծած հիւանդ, թէ յիրաւի՛ բժշկութիւն կը ժտես, թէ ստոյգ ազատութեան կը ցանկաս, օ՛ն ուրեմն, փոքր ինչ խրատի՛ր մահճիդ մէջէն . ինքնաչա՛րժ եղի՛ր, ահաւասիկ Աստուծոյ մատն՝ ու հրեշտակ աշխարհիս յեղափոխութեան աւազանին ջուրերը կը յուզեն . ով որ գինքն վաղ ձգէ նորա մէջ, նա միայն իւր ցաւերէն ազատ կը լինի :

Թէ՞ չգիտես, Ես՝ իբրեւ դաս՝ խօսիմ՝ քեզ, որ դու խելամտիս թէ քանի՞ թանգ է ազատութեան գին աշխարհիս Փրկիչ՝ զայն իւր խաչով և արիւնով՝ գնեց . նոյնգունակ մեր նախնի քաջեր Եկեղեցւոյ և Հայրենեաց ազատութիւն մահով և արիւնով գնեցին : Միթէ՞ դու ցանկալի ազատութիւն առանց զոհի և արեան ձրի՞ ստանալ կ'ուզես :

Թո՛ղ, թո՛ղ որ դարձեալ ողբամ զքեզ, Հայոց աշխարհ և ժողովուրդ . մինչ աշխարհիս ջրայուղման և արեան ալիքներուն մէջ՝ այլ և այլ աղգեր կը լողան ազատութեան նաւահանգիստ գտնել, դու այեաց ելեւէջներու մէջ՞ կը տատանիս : գիշերալոյս փարոսներ չունիս, նաւահանգի՛ստ, հաւահանգի՛ստ, կ'որոնես և չես գտներ : Այդ յայտնի է, թէ դեռ անարուեստ ես, լողալ չգիտես :

Թո՛ղ ուրեմն՝ այժմիկ ազատութիւն, միայն խաղաղութիւն խնդրէ՛ . դեռ քեզ համար ուսումն և կրթութիւն պէտք են, և դու այդ քո տատանման մէջ Պետ-

րոսի նման ձեռքերդ Յիսուսի կարկառէ և ասա. Տէ՛ր
քո ձեռն տուր՝ զիս փրկէ. եթէ թողուս ու չփրկես, Տէ՛ր
ես կը կորնչիմ աւասիկ :

Յուշ կ'առնեմ քեզ, Տէր, մինչ մի նուագ Տիրերական
ծով կ'ալեկոծէր, դու 'ի խելս նաւուն անխռով կը նըն-
ջէիր, ձայն տուին քեզ աշակերտներդ, զարթի՛ր ասա-
ցին, Տէ՛ր, զարթի՛ր, զի կորնչիմք աւասիկ :

Ո՛վ դու անքուն պահապան աշխարհի, որպէս թէ
չէիր գիտեր և չէիր յսեր ծովալիքներուն ձայն, ելար
յանդիմանեցիր նոցա թերահաւատութիւն, մոնչող ծով
լսեց քո ձայն ու հանդարտեցաւ և դարձաւ 'ի խոր խա-
ղաղութիւն :

Միթէ և այժմ կը ննջե՞ս դու երկնից գահուդ վե-
րայ, և երկիր՝ որ ոտքիդ պատուանդան է, կը սասանի
ու կ'երերայ. պատերազմի դաշտերէն կրուրի անեղ
թնդանօթներ կ'որոտան, հրալից գնտակներ կը թա-
փեն, մի խուն վայրկենի մէջ ժողովուրդի կայտառ զաւակ-
ներ բարդ 'ի բարդ որայի նման մահուան աղարակներու
մէջ կը թօթափեն, և դու չե՞ս տեսնար և չե՞ս իմանար :

Հայեա՛ց և տես, ո՛վ Տէր, թէ ի՞նչպէս Սպիտակ և
Սեւ ծովերու կատաղի կոճակներ գիբեար կը բաղխեն,
հիւսիս և հարաւ հակառակ հողմերով փոթորիկներ կը
հանեն, երկուտաւք սեւ սեւ ամպեր կ'որոտան, բար-
կճայթ կարկուտներ կը թափին, աշխարհիս մարդկու-
թեան ծառերն ու ծառաստաններն ջարդուելով լեռուե-
լով տապալեցան 'ի գետին :

Երբ այս ծովեր կը խովին ու ցամաքն եւս արեան
ալիքներով կը ծփայ, ի՞նչ կը խորհի և կը գործէ խա-
ղաղական Ովկիանոս. — ներքուստ միայն կը մոնչէ նա և
ուրիշ ոչինչ, Իւր խուլ և անորոշ ձայնէն միայն այս կը
լսեմք, որ կ'ասէ. գնացէ՛ք կռուեցէք. ինձ ոչինչ է
փոյթ. միայն թէ հեռո՛ւ հեռո՛ւ, իմ շահուս մի՛ պղիքը,
սպա թէ ոչ՝ և ես կը յուզուիմ :

Ո՛վ վկիւանէ, Ո՛վ վկիւանէ, որ կը [պարծիւ]թէ ամեն ծովե-
ւէն մեծ և հարուստ եմ, որ կը քարոզես թէ մարդասէր
եմ, խաղաղութիւն կը սիրեմ, Աւետարան կը սիրեմ, և
յաճախ կը կարդաս Յիսուսի այս բան « Երանի՛ խաղա-
ղարարաց, զի նոքա որդիք Աստուծոյ կոչեսցին. » :

Երկնից աչք կը տեսնայ, գիտէ և կը քննէ քո խոր
երկամունք. իսկ աշխարհի առաջ չքմեղս լինելով ստէպ
ստէպ յայտարարեցիր, թէ տքնեցայ ու ջանացի որ խա-
ղաղութիւն հաստատեմ, բայց ընդունայն համարեցաւ
իմ ջանք. ձեռքս լուացի և ասացի թէ քաւեալ եմ ես
այդ պատերազմի արեւնէն, և դու սառն աչքով կը դիտես
այտի այժմ արեան դաշտին վերայ :

Ո՛վ դահերու դատաւոր Աստուած, կը տեսնաս դու,
Արեւելեան խնդիր մի կայ աշխարհիս վերայ, որ Գոր-
դեան հանդուրց դարձեր է, այս քանի՛ ամ է, որ այդ
խնդիրը աշխարհները կը խռովէ, ժողովրդոց խաղաղու-
թիւնը կը բառնայ. Եւրոպիոյ դահերէն ու դիւանագէտք
չկամեցան կամ չկարացին լուծել զայն, զոր հին դիւ-
ցազն Աղէքսանդր մի հարուածով ընդ մէջ կտրելով լու-
ծեց այդ հանգուրցը :

Իսկ նորն ասաց, 'ի բա՛ց կացէք, ձեռնամուխ մի՛
լինիք, այդ խնդիրն իմ բաժին և իրաւունքն է, թողէք
ես միայնակ կը լուծեմ զայն. Զարնելով զարնելով բա-
զուկներ պարտասեցան. կ'ասեն թէ սուրն եւս բթա-
ցաւ, և հանդուրցը դեռ անլուծանելի մնաց :

Ո՛վ դժոխային կնճիռ, որ մարդկանց արիւնով կը
մածանիս և քա՛նի երթաս՝ կը կնճռիս, թշուառ ժողո-
վուդներ որչա՛փ զոհեր տուին և որչա՛փ արիւն թափե-
ցին քեզ համար : Թէ լուծուիս՝ Պուլկարիոյ արեան գին
աղատութիւն կը խոստանաս, այլ կը մոռնաս ու բնաւ չես
յիշեր Հայոց անպարտ արիւն և իւր տուած անհուն զոհեր :

Ո՛վ Երկնից արդարութիւն, մարդկանց փրկութիւն
ընդունայն է, սուրդ երկայնամութեան պատենէն հա՛ն,

դու միանգամ հա՛րքը և լուծէ՛ր այս յաւիտենական հան-
գուրցը, որ աշխարհիս վերայ գայթակղութիւն մի դար-
ձեր է. վա՛յ նոցա՛, որոց ձեռքով այս աշխարհաքանդ
գայթակղութիւն կու գայ:

Դու կը տեսնաս, երբ գահեր կուլու գլին՝ Արեւել-
եան խնդիր կը յուզեն՝ և երբ աշխարհակալել կամին՝
դարձեալ Արեւելեան խնդիր կը հանեն: Մինչև յե՛րբ
գահեր թողուն մարդկութեան վայելուչ խօսք, խորհուրդ
և ուխտ, սրով և արիւնով խօսին. մինչև յե՛րբ զօր-
ւորներ կուլին՝ տկար և անզօր ազգեր ոտքի տակ ճըմ-
լուին, պատերազմի արշաւանքներու առաջ խեղճ ժողո-
վուրդ աշխարհաքանդ ու տնաքանդ լինի:

Նեղեալ, տառապեալ, զրկեալ, հարստահարեալ, կո-
տորեալ, վարատեալ, չքաւորեալ և յուսահատեալ ժո-
ղովուրդ՝ ճնշող երկաթին տակ կը հեծէ, կ'աղաղակէ և
կ'օրհնէ քո անուն, ո՛վ Տէր, տո՛ւր մեզ քո մշտնջենա-
ւոր խաղաղութիւն:

Ասա՛ թող հանդարտին խռովեալ ծովեր, ասա՛ թող
կարին կրուրի թնդանօթի ձայներ, ասա՛ գահերուն
թող սուրբն ՚ի պատեան դնեն: Ես դիտեմ, նոքա ո՛չ
կը կարգան և ո՛չ քո բան ՚ի միտ կ'առնուն, թէ « Որ
սուր առնու, սրով անկանիցի »:

Տէ՛ր, դու դիտէիր կանխաւ, որ աշխարհ և գահերն
զմեզ կը չարչարեն. սորա համար ասացիր որ աղօթենք
և միայն քո արքայութիւն խնդրենք: Մարդիկ անգի-
տանալով՝ Սաւո՛ւղ, Սաւո՛ւղ կը խնդրեն:

Այլ քո ճշմարիտ հաւատացեալներ պէտք է յամենայն
ժամ այս խնդրեն. Եկեցէ արքայութիւն քո, որ է
ճշմարիտ խաղաղութիւն, սէր և հաւասար եղբայրու-
րութիւն, և քո բարի կամքն այն է որ մարդիկ այս
պայմանով ապրին աշխարհիս վերայ:

